

*Казьмирчук Г.Д.
Київський національний
університет ім.Т.Шевченка*

БОРОТЬБА ГРАФІНИ ТЕКЛІ ПОТОЦЬКОЇ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЄТНОСТЕЙ СВОГО СИНА ВОЛОДИМИРА ВІД КОНФІСКАЦІЇ

У розвитку Правобережної України ХІХ ст. стало чи не найдраматичнішим. Воно потрясалося польськими повстаннями 1830-1831 рр. та 1863 р. за відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 р., проведенням селянської реформи 1861 р., її впливу на злам старих соціально-суспільних стосунків і зародження нових, капіталістичних, зменшенню впливу польсько-шляхетського елемента на всі сфери політико-економічного й культурного розвитку краю, становлення й розвиток соціалістичних ідей у вселенському масштабі.

У загальних рисах ці та інші проблеми аналізувалися нашими попередниками, коли робилися спроби показати, у першу чергу, політичні перипетії, і в меншій мірі зверталася увага на активну боротьбу царського уряду методами конфіскації маєтностей учасників польського повстання. До останнього часу ця проблема, по невідомим нам причинам, залишалася без уваги учених. Виняток становить фрагмент з праці відомого російського історика В.Семевського, який побіжно наголосив, що польські потрясіння вплинули на політику Миколи І щодо переведення селян маєтностей Теклі та її синів Володимира і Станіслава Потоцьких у тимчасово зобов'язаних.

Радянська історична думка й наука акцентувала увагу на вдягнений в ідеологічну пелену марксистсько-ленінської концепції класової боротьби фактологічний опис подій у соціально-економічній сфері у працях І.О.Гуржія, О.П.Крижанівського, Г.Д.Казьмирчук і Т.М.Соловйової, у військово-політичному протистоянні в дослідженнях Г.І.Марахова, Г.Я.Сергієнка та ін.

Сучасна історіографічна думка поповнилася невеличкою спеціальною публікацією, яку ми розглядаємо несміливою спробою молодого дослідника-початківця замахнутися на практично недосліджену проблему – конфіскацію маєтностей поляків – учасників Листопадового повстання 1830-1831 р.

Документальною основою цієї статті є архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м.Києві, які відклалися у кількох фондах, зокрема у ф. 486 «Київська палата цивільного суду» та у 442 фондів Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Тут зберігаються білові документи і чернетки підготовчих матеріалів чиновників різних адміністративних та судових

органів місцевої влади, у тому числі рапорти місцевих судових органів, прохання графині Теклі Потоцької до генерал-губернатора, укази Правлячого Сенату, відомості Волинської ліквідаційної комісії тощо.

Граф Володимир Щенсний Потоцький і графиня Текля Геронимівна Потоцька, уроджена княгиня Сангушко, отримали великий спадок з «імперії тутьчинського Потоцького» – три волості, дві з яких знаходилися у Київській губернії (Дашівська і Підвисочанська), а третя, Голованіська, – у Подільській губернії.

3 вересня 1809 р. підданий Російській імперії граф Володимир Потоцький у Заславському повітовому суді юридично оформив всі маєтності на свою дружину, залишивши їй двох своїх синів – Станіслава і Володимира, а сам перебрався у Варшавське герцогство, де власним коштом сформував артилерійський підрозділ, котрий разом з корпусом Понятовського воював проти Росії за відновлення польської держави на боці Наполеона у 1812 р. Генерал артилерії Володимир Щенсний Потоцький цього ж року помер у Варшаві, що врятувало його від серйозної відповідальності перед самодержавним престолом Росії.

У 1830-1831 рр. у Польщі відбулося Листопадове повстання патріотичних сил, які зробили спробу відновити свою державність у кордонах 1772 р. У вир цих подій був втягнутий 18-річний граф Володимир Володимирович, який мав «особливий паспорт», щоб виїхати за кордон до матері. Будучи хворим, він не зміг виїхати своєчасно, чому завадив, як писала його мати на ім'я київського генерал-губернатора, «бунтарський натовп, який зібрався у моєму Дашівському маєтку Липовецького повіту Київської губернії». Під натиском російських регулярних військових сил юнак разом із повстанцями відступив до Галичини. Внаслідок поразки, багато тисяч учасників повстання емігрували за кордон, а полонені за рішенням суду були кинуті до в'язниць, заслані до Сибіру або на службу до центральних російських губерній.

Микола І ухвалив Указ, в якому повстанці були розподілені на три категорії: керівники повстання; учасники збройних боїв з російською армією; тих, хто співчував повстанцям і надавав їм всіляку допомогу. У травні 1833 р. «злочинець» Станіслав Собанський засвідчив, що «ватажком їх був граф Володимир Потоцький» [ф. 442, 1796, 62 б, арк. 1 зв.]. 17 липня 1831 р. імператор схвалив правила про секвестр і конфіскацію маєтків (там само, арк. 3), які не підлягали продажу, даруванню та заставі. Теклі Потоцькій заборонялося з Дашівської вотчини «переказувати із того маєтку ніяких речей згадуваного сина її графа Володимира Потоцького» [Там само, 1 зв.].

У 1834 р. уряд оголосив амністію емігрантам і пообіцяв у судовому порядку визначити міру покарання. До їх числа належав і молодий граф. Йому інкрименували самовільний виїзд за кордон і

участь у повстанні. Але Володимир не повернувся із-за кордону до указу 4 жовтня 1843 р., і йому заборонили в'їзд в імперію, «внесли до другого розряду злочинців».

Микола I, щоб остаточно зламати супротив польської правобережної шляхти, ухвалив рішення про конфіскацію маєтностей учасників Листопадового повстання. Над частиною маєтностей, які належали графу Володимиру Потоцькому, нависла загроза конфіскації після смерті «пожиттєвої» володарки вотчини.

У листопаді 1841 р. у Волинській ліквідаційній комісії були зібрані всі матеріали про економічний та фінансовий стан володінь Теклі Потоцької. Одна частина маєтків була ще 21 вересня 1829 р. передана у власність Станіславу Потоцькому – брату Володимира. У відомості було записано, що графиня мала 52914 крб. 14 коп. боргу, який залишив її чоловік, а тому просила дозволити продати 1038 душ кріпаків, щоб погасити цей борг [ф. 442, 74, 407, ч. II., арк. 62]. Крім зазначеної суми вона сплатила борги Козловському і графу Мнішку у сумі 2347 крб. 52 коп., Ляндзкоронському – 3195 крб. 23 коп., Русинову – 5670 крб. [Там само, арк. 63]. Комісія констатувала, що маєтності підлягають розподілу між злочинцем і його братом Станіславом на дві рівні частини. Справу передали із штабу, але до кінця не розглянули.

У січні 1847 р. ця ж комісія знову уточнила деякі нюанси й підготувала матеріали «до виділення частини належних до конфіскації маєтків», зокрема графині Потоцької. Тут знову перераховувалися її маєтності, кількість сіл та слобідок, наявність в них селян чоловічої статі. Слід зазначити, що мати виділила старшому синові Станіславу Підвисоцьке, Перегонову, Купенховату, а інші села Підвисочанського ключа залишалися в її управлінні [ф. 442, 72, 403, ч. XI, 191 зв.-192 зв.]. У матеріалах зазначалося, що комісія завершила підготовку документів на ліквідацію, які знаходяться в Правлячому Сенаті. Із цього маєтку до казни мала відійти половина, але після остаточного розгляду справи.

Стурбована своїм здоров'ям, графиня звернулася до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Г.А.Бібікова з проханням допомогти владнати це питання. Вона писала: «Я стою вже на краю домовини, стурбована неулаштованістю свого сімейства, прошу «начальника краю» посприяти перед престолом про можливу відміну конфіскації маєтностей графа Володимира Володимировича». Для цього були підготовлені всі потрібні юридичні підстави. У 1847 р., відповідно до дозволу імператора, граф повернувся в Росію, щоб «встати перед судом». Військовий суд розглянув справу і констатував, що молодий граф мав звання підпоручика і був відряджений до головнокомандуючого повстанців. Сам Володимир пояснював отримання військового

звання тим, що був уключений у списки заколотників «згідно прийнятої системи записувати більше осіб, які мають відоме ім'я». Монарх дозволив Потоцькому вступити на службу, але про «конфіскацію маєтку його у конфірмації нічого не було сказано», тому питання залишалося відкритим. 9 січня 1850 р. генерал-губернатор доповів Миколі I про прохання Теклі Потоцької. Г.А.Бібіков звернув увагу монарха на те, що військовий суд виправдав молодого графа, дозволив вступити на службу, і той зараз працює в царській канцелярії [ф. 442, 799, 372, арк. 4 зв.]. Імператор погодився на зустріч з Володимиром при умові, що дві частини кріпосних селян з маєтностей графині Потоцької будуть переведені у стан зобов'язаних поселян.

Інформацію про помилування графа Володимира і зняття загрози конфіскації з його частини маєтностей Текля Потоцька отримала від цивільного губернатора Київської губернії Фундукля 7 лютого 1850 р. На нього був покладений обов'язок довести це рішення до відома графині і прискорити роботу по виробленню проекту переведення її селян у категорію тимчасово зобов'язаних. 12 вересня цього ж року Ліквідаційна комісія отримала указ, згідно якого на її покладалося завдання підготувати відповідні документи про звільнення маєтностей від конфіскації і після чого «видати їй копії з просимих документів». 16 вересня 1850 р. липовецький справник повідомив графиню про позитивне рішення комісії, а вона, у свою чергу, виявила повну готовність перевести своїх селян у тимчасово зобов'язаних поселян [ф. 442, 799, 372, арк. 9] і розпочала складати проект угоди.

Відомо, що станом на 1860 р. в Дашівській волості у 11 селах проживало 5002 душі чоловічої статі, які разом з дружинами і дітьми обробляли 9557 десятин орної та сінокісної землі, рубали хмиз, збирали гриби та ягоди на 3018 десятинах мішаного лісу. Щорічний прибуток волості сягав 16000 крб. сріблом. У Підвисочанській волості налічувалось 10 сіл з 4711 чоловіками, котрі зі своїми родинами обробляли 12040 десятин орної та сінокісної землі. Всього ж разом з лісами площа земельних угідь складала 33640 десятин землі, а щорічний прибуток обраховувався в 9500 крб. сріблом. Голованіська волость мала 6 сіл і 1 слободу, де 2457 душ кріпаків обслуговували загалом 16959 десятин різних угідь, а річний прибуток складав 8800 крб. сріблом.

Отже, маєтності графині Теклі Потоцької та її синів склали велику феодальну вотчину, за яку володарка успішно боролася, використовуючи всі можливі засоби й зв'язки. Наявні архівні документи переконують, що кріпосні селяни графині проти їх бажання були переведені у розряд тимчасово зобов'язаних ще до ліквідації кріпосного права.

*Карась А.В.
Кролевецький районний
краєзнавчий музей*

НОВІ ВІДОМОСТІ ПРО КРОЛЕВЕЦЬКУ ЯБЛУНЮ-КОЛОНІЮ

Яблуня-колонія, що росте в Кролевці (в минулому територія с. Андріївка), стала відома на всю Україну завдяки фіналу конкурсу «Сім природних чудес України». Її основна властивість – укорінюватися гілками в землю і продовжувати життя далі, коли навіть відмирає основний стовбур. Це – пам'ятка природи державного фонду України, що являє собою цілий сад, який займає площу в 10 соток. Вона має шість основних та кілька дрібних стовбурів. Місцеві жителі називають яблуню «лозівкою» завдяки здатності рости кущем, «крученою» через кручені стовбури, «княжою», тому що була посаджена біля князівської хати [1].

Ніхто не може дати відповіді на питання, що ж саме відбувається з яблунею. У жовтні 2008 р. під час зйомок програми «Паралельний світ» телеканал СТБ запросив із Києва до Кролевця Володимира Цибка – кандидата геолого-мінералогічних наук, головного ученого секретаря Міжнародної академії біоенергетичних технологій, яка займається питаннями енергетичних технологій, пов'язаних з людиною. Академія має представництва в 16 країнах світу і зареєстрована при ЮНЕСКО.

Для з'ясування цього природного феномену учений провів обстеження власне території яблуні-колонії та прилягаючих до неї ділянок. В.Цибко електроприладом заміряв енергетичну складову у вигляді імпульсного електромагнітного поля землі, або простіше – електроімпульси землі. Відомо, що в біопатогенних зонах імпульси мають високий показник. Натомість біля яблуні-колонії вони взагалі були відсутні (прилад показав одну одиницю електромагнітного імпульсу в секунду), хоча поряд, на дорозі Кролевець-Реутинці було зафіксовано 300-900 одиниць, а на спортмайданчику школи – 148-378 одиниць.

Виявилось, що на ділянці, де росте яблуня, і на території спортмайданчика, практично до середини будинку Станції юних натуралістів, чиста, благодатна територія. «Це місце гарне для всього живого. Тут можна відпочивати і набиратися сил», – сказав дослідник. І навпаки, патогенні випромінювання, які простежувалися уздовж дороги та у яру за спортмайданчиком, В.Цибко пов'язує з тектонічними розломами землі, що присутні в цих зонах.

Учений спробував визначити вік яблуні-колонії. Виявилось, що їй 233 роки. Цікавим залишається той факт, що рік посадки збігається з роком народження князя Петра Мещерського (1780-1848),

могильна плита якого знаходиться біля яблуні. На плиті читаємо: «Князь Петр Сергеев сын Мещерський родился 1780 августа 24, умер 1848 февраля 18». Плита була перенесена і покладена біля яблуні під час будівництва школи у 1959 р., а поховання залишилося на місці і опинилося під будівлею.

В.Цибко як дослідник біоенергетичних технологій висловив свою версію щодо цього збігу обставин, припускаючи містичний зв'язок між яблунею і князем: «У світі все зв'язано інформаційним шляхом через енергоінформаційні взаємодії». Він упевнений, що людина знаходиться у такій взаємодії зі Світом, що її народив [2].

Телевізійники каналу СТБ зробили фільм про чудо-яблуню і часто показують його по телебаченню, але в ньому згадується зовсім інший князь – Сергій Петрович Мещерський (1779-1856) [3], який проживав в Петербурзі і не мав жодного відношення до кролевецького однофамільця. Проведені генеалогічні дослідження встановили, що перша згадка про рід Мещерських, який мав відношення до нашого регіону, відноситься до 1768 р.: «...бригадир князь Платон Мещерський з Малоросійської колегії» [4, 4]. Краєзнавець Олександр Козлов, працюючи в Державному архіві Сумської області, знайшов документи про народження дітей князя Мещерського та його спадщину [5].

Петро Сергійович Мещерський розпочав військову службу вісімнадцятирічним юнаком у Київському гренадерському полку з 1798 р., продовжив її у Московському піхотному полку. У 1800 р. йому було присвоєно звання прапорщика, у 1809 р. – поручика [6]. Відставний поручик П.С.Мещерський мав дружину Олену Іванівну та дітей Сергія (1841 р. н.), Варвару (3.IV.1843 р. н.) [8] і Олександрю (7.VII.1846 р. н.) [7], онуків Володимира Сергійовича (1884 р. н.) та Петра Сергійовича (1885 р. н.) [6]. Очевидно, що перша дитина з'явилася у князя у 61-річному віці. Відомо, що О.І.Мещерська померла 19 листопада 1884 р. Першого сина вона народила у 27 років, незважаючи на вікову різницю з чоловіком в 34 роки. Вона пережила князя на 36 років, тому легенди про втрачену кохану дружину і тугу князя за нею, які начебто нагнули яблуню до землі, не мають ніякого сенсу, тим більше, що велика вікова різниця між дружиною і чоловіком серед дворян в ті часи не була дивиною.

Син князя Мещерського, Сергій Петрович, у 50-річному віці одружився з 28-річною міщанкою Домнікією Сергіївною Рижою [9]. До шлюбу вони мали двох спільних дітей (в метричній книзі зазначено «незаконнонароджені») [10] – синів Володимира (14.VII.1885 р. н.) [11] і Петра (3.VIII.1895 р. н.) [10]. 20 жовтня 1891 р. у подружжя народилася донька Анна. Батько на той час обіймав посаду губерньського секретаря [12]. Згодом Ніжинський суд визнав усіх дітей законнонародженими [10].



Яблуна-колонія

Про окремі факти з життя родини дізнаємося із метричних книг Успенської церкви с. Андріївка Кролевецького повіту. Сергій Петрович вже не мав права носити дворянський титул, тому запис «князь» був закреслений в книзі після його одруження [9]. Такі випадки відомі в історії. Наприклад, княгиня Боровська з м. Боровськ Калузької губернії втратила свій титул після того, як вийшла заміж за міщанина [13].

Зі спогадів Тетяни Савеліївни Яковенко (1902-1985 рр.) стало відомо, що на початку ХХ ст. Мещерські жили в с. Андріївка у бік дороги на Добротова. Вона ще з дитинства добре пам'ятала місцерозташування поховання князя з могильною плитою на ньому. Десь у 20-30-х роках поховання два рази розкопували, шукаючи княжу шаблю і золото [14].

Влітку 2008 р. Кролевецький районний краєзнавчий музей відвідали брати Бондаренки з Шостки, шукаючи своє родинне коріння. Їх бабуся Сидоренко-Усата, яка прожила більше ста років, неодноразово приїздила в с. Андріївку, називаючи себе близькою родичкою князя. Бондаренки втратили зв'язок з родом Мещерських – Громадянська війна, гоніння на дворян, хвиля репресій, знову війна. Аби жити, треба було забути про своїх предків.

Наразі встановлено, що Петро Сергійович

Мещерський (1885-1947 рр.) похований на Андріївському цвинтарі. Точно відомо, що 16 жовтня 1930 р. був заарештований його онук Володимир Сергійович Мещерський, який на час арешту проживав у Конотопі. Він мав вищу агрономічну освіту, працював технічним керівником радгоспу-агрокомбінату № 2. Його звинуватили за статтями 54-7 та 54-10 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР. Просидів у в'язниці майже 8 місяців. Сумським оперсектором ДПУ 04.06.1931 р. справу було закрито [15]. Його подальша доля автору статті невідома.

Поступово прізвище Мещерських зникло з пам'яті односельців. Рід продовжив існування по материнській лінії. Тільки могильна плита нагадує про старі часи. Нашадки відставного поручика князя Петра Сергійовича Мещерського і в наш час проживають в Кролеві, маючи вуличне прізвище «князьки» [4, 27]. Можливо час дасть відповідь на питання, хто ж порадив князю вибрати для проживання найспокійніше місце, де можна відпочивати і набиратися сил від природи.

Посилання

1. Рухленко О., Карбан Ю. Яблуна-сад // Нариси історії Кролевеччини. – К., 2002. – С. 39-42.
2. 13. Цыбо В.А. В моих глазах восторг твоих миров. – К., 2006. – С. 194.
3. Мещерские // Энциклопедический словарь, Т. XIX. –

СПб, 1896. – С. 230.

4. Козлов О.М. Родовід Дубницьких. Серія «Дворянство Сумщини». – Суми, 2007.

5. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 818, оп. 1, спр. 28, арк. 104-105, 107-108. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

6. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. Часть 2. Военное дворянство, приобретенное чином военной службы. – СПб., 1901. – С. 368.

7. ДАСО, ф. 848, оп. 1, спр. 8, арк.197 зв. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

8. ДАСО, ф. 848, оп. 1, спр. 9-а, арк. 30. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

9. ДАСО, ф. 1187, оп 4, спр. 30, арк. 45. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

10. ДАСО, ф. 1187, оп. 4, спр. 17, арк.131 зв. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

11. ДАСО, ф. 1187, оп. 4, спр. 17, арк. 98 зв. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

12. ДАСО, ф. 1187, оп. 4, спр. 30, арк.41 зв.-42. За архівом краєзнавця О.М.Козлова.

13. Шевелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. – Л., 1991. – С. 56.

14. Яковенко Ф.С. Розповідь моєї матері. Записав 9.Х.2008 А.В.Карась, м.Кролевець. Архів автора.

15. Реабілітовані історією. Сумська область. Кн. I. – Суми, 2005. – С. 604.

Блакитний М.М.
Чернігівський історичний
музей ім. В.Тарновського

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ СУМЩИНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПІСУ «ЧЕРНИГОВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ИЗВЕСТИЯ»

Вивчаючи історію Північного Лівобережжя, науковці дедалі частіше звертаються до періодичних видань ХІХ – початку ХХ ст. і, зокрема, до часопису «Черниговские епархиальные известия» (1861-1911 рр.). На його сторінках вміщено цілий комплекс матеріалів з історії сучасної Сумської області, оскільки значна частина її території у минулому входила до складу колишньої Чернігівської губернії. Усю сукупність цих публікацій умовно можна розподілити на кілька тематичних груп.

Першу з них становлять матеріали з історії окремих міст, містечок та сіл Новгород-Сіверського, Конотопського, Кролевецького та Глухівського повітів Чернігівської губернії. Так, чернігівський архієпископ Філарет у своїх нарисах з історії Чернігівської єпархії, що згодом увійшли до «Историко-статистического описания Черниговской епархии», описав історичну минувшину населених пунктів Глухівського [1, 377-392], Конотопського [2,

539-572], Кролевецького [3, 953-974] та Новгород-Сіверського повітів [4, 311-331]. Він намагався пояснити походження назв та час виникнення населених пунктів, навів відомості про кількість їхніх мешканців за окремі роки. Значну увагу Філарет приділив опису церков, старожитностей, діяльності церковнослужбовців. Дослідник також навів у додатках до своїх статей документальні матеріали, зокрема універсали і листи козацьких гетьманів і полковників.

У 1871 р. на сторінках часопису «Черниговские епархиальные известия» було опубліковано нарис К.Самоковасова про с.Ротівку Глухівського повіту. Автор публікації звернув увагу на походження села, описав місцеву церкву, навів дані про церковну школу, кількість населення, вмістив документи – «утвердительные листы» про затвердження на посаді священників приходу [5, 154-162]. Подібний за структурою нарис священника В.Рклицького з історії с.Свириж Новгород-Сіверського повіту було опубліковано у 1899 р. Автор стисло виклав історію села, місцевої церкви, а основну увагу зосередив на перебуванні у цьому населеному пункті святителя Ф.Углицького [6, 114-118].

У часописі «Черниговские епархиальные известия» було оприлюднено приходський літопис церкви Різдва Богородиці с.Дептовки Конотопського повіту, впорядкований священником Л.Максимовичем. У ньому наведено відомості про заснування цього населеного пункту, місцевих священників починаючи з середини ХVІІІ ст. Цікавими є кліматичні спостереження Л.Максимовича, опис помешкань, одягу, зовнішнього вигляду мешканців села, їхньої мови та звичаїв. Автор також схарактеризував приходську церкву, кладовища, діяльність церковних старост, заняття селян [7, 520-528].

У 1902 р. «Черниговские епархиальные известия» опублікували приходський літопис церкви Успіння Пресвятої Богородиці м.Конотопа, складений місцевим краєзнавцем С.Пономарьовим. Дослідник висвітлив окремі події з історії міста, що відбувалися у ХVІІІ-ХІХ ст., докладно розповів про місцевих священників, дияконів, церковних старост та їхню діяльність, навів дані про пожертви та функціонування приходського попечительства [8, 79-84].

До другої групи слід віднести студії про місцевих церковних та громадських діячів, а також ювілейні привітання та некрологи. Цінність цих публікацій полягає у тому, що вони містять докладні дані про життя та діяльність церковнослужбовців, зокрема, протоієрея соборної церкви м.Конотопа В.Свяцького [9, 213-216], настоятеля соборної церкви Різдва Богородиці м.Конотопа протоієрея С.Вашутича [10, 504], священника с.Ярославки Глухівського повіту Г.Мироненка [11, 117], протоієрея с.Есмани